

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ У ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІЙ СФЕРІ ДЕРЖАВИ ТА БОРОТЬБА З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У ЦІЙ СФЕРІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 145–150

Розглянуто питання боротьби з проявами організованої злочинності у фінансово-кредитній сфері держави. Проаналізовано найпоширеніші види злочинів, що мають місце у цій галузі. Окреслено основні чинники, що впливають на протиправні прояви у фінансово-кредитній системі та запропоновано шляхи вирішення цієї проблеми.

Державно-адміністративне регулювання господарської діяльності та монопольна державна власність на переважну більшість економічних об'єктів у період реформування економіки України створили головну передумову для розквіту економічної злочинності. Реформування економіки, зміна форм власності, розвиток підприємництва, лібералізація цінової політики, приватизація державного майна, встановлення нових майнових і земельних відносин — усі ці перетворення проводилися бюрократичним апаратом, який мав право безконтрольно і на крайній вузькій правовій основі розпоряджатися велетенськими ресурсами країни. Це й зумовило привабливість державного апарату для злочинних угруповань. Організована злочинність почала стрімко трансформуватися у напрямі зближення з чиновництвом, в руках якого зосереджена вся політична й економічна влада.

Кримінально-правовим засобом протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, стало закріплення окремим складом злочину легалізації грошових коштів та іншого майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209). Склад цього злочину віднесено законодавцем до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів, позаяк покарання за його скоєння суворі — позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років із конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна (ч. 1–3 ст. 209 КК України).

Крім того, Законом України від 16 січня 2003 р. № 430-IV Кодекс доповнено ст. 209–1, якою встановлено кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що карається штрафом від 1 до 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (*далі — НМДГ*). На наш погляд, такий захід цілком виправданий, позаяк вчинення зазначених діянь створює умови для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, перешкоджаючи їх виявленню спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, а також може заподіяти шкоду у сфері охорони комерційної та банківської таємниці суб'єктам господарської діяльності.

Потреба в легалізації кримінальної господарської діяльності змусила організовані злочинні угруповання йти на встановлення більш тісних контактів з чиновницьким апаратом. Основною метою тиску на владні структури стали: вимагання різноманітних пільг, що надавали можливість отримувати більші прибутки, ухилятися від оподаткування та кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності. Усе це робить проблему впливу відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності з попередження цієї злочинності надзвичайно актуальним.

З прийняттям Конституції України у 1996 р. створено надійний фундамент для подальшого розвитку і зміцнення України як демократичної,

соціальної, правової держави [1]. Серед нагальних проблем сьогодення одним із найважливіших і складних для суспільства є питання протидії організованим злочинності у сфері господарської діяльності. Аналіз криміногенної ситуації в Україні свідчить, що злочини у сфері господарської діяльності, поширеність яких доволі велика, стають на перешкоді соціально-економічним реформам, підвищенню рівня добробуту населення, стабільності, розвитку держави та її національної безпеки [4, 3].

Як свідчать статистичні дані, в Україні кількість злочинів економічної спрямованості взагалі та злочинів у сфері господарської діяльності зокрема щороку неухильно зростає. Так, якщо у 2003 р. було зареєстровано 8253 злочини у сфері господарської діяльності, то у 2004 р. — 9590. Темп приросту становив 21,1 %. Переважна частка цих злочинів скоєна в бюджетній сфері [5,362], агропромислового та паливно-енергетичному комплексі, сферах приватизації, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, високих технологій та інтелектуальної власності. У цілому в 2003 р. було викрито 43203 злочини економічної спрямованості, а у 2004 р. — 44171. Вказані злочини скоїли більш ніж 20 тис. осіб. Приблизно такі самі показники формуються і в 2005 р.

Важливим для практики застосування є те, що в постанові Пленуму ВСУ “Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності” від 25 квітня 2003 р. № 3 проводиться чітке відмежування цього злочину від адміністративних правопорушень, зокрема, порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю за умови, що отриманий дохід не становить великого розміру, складу злочину, передбаченого ст. 202 КК України, не утворює, а є адміністративним правопорушенням, передбаченим відповідно до ст. 164 чи ст. 160, 160–2, 164–3, 177–2 КпАП. Також не може вважатися злочином за ст. 202 КК України, здійснення без ліцензії певного виду діяльності, що потребує ліцензування, якщо особа, яка займалася такою діяльністю, не могла одержати ліцензію в установленому порядку (не було створено орган ліцензування, не були визначені ліцензійні умови тощо). Такі положення стверджують один з основних принципів кримінального права України — недопустимість об’єктивного інкримінування (настання кримінальної відповідальності без вини особи).

Економіка незалежної України завжди була і, напевне, буде ще досить тривалий час об’єктом

злочинних зазіхань з боку організованих груп і злочинних організацій (далі — ОГ і ЗО). Не стоїть осторонь цих процесів і фінансово-кредитна система нашої держави.

Слід зазначити, що одночасно з появою фінансово-кредитних установ (далі — ФКУ) виник і ряд проблем, що не існували раніше. Одна з них — необхідність забезпечення безпеки ФКУ від протиправних дій ОГ і ЗО. Кількість таких фактів на сьогодні залишається доволі високою і має тенденцію до зростання. Особливість проблеми полягає в тому, що основну роботу з організації захисту від кримінальних проявів законодавець поклав на самі ФКУ. На жаль, надійність здійснюваних ними заходів безпеки в ряді випадків є невисокою. Водночас, відсутність останнім часом належної захищеності ФКУ від економічних ризиків і загроз кримінального характеру стало однією з причин банкрутства та зміни форми діяльності значної кількості таких організацій. Жертвами злочинців стали як малі, так і великі ФКУ [7, 98–101].

На сьогодні окремі фінансово-кредитні установи достатньо потужно працюють у “тіні”, здійснюючи економічну діяльність поза контролем із боку держави, не вступаючи з нею як із суб’єктом господарювання в економічні відносини.

За даними Інтерполу, прибутки організованої злочинності у фінансово-кредитній сфері перевищують прибутки від усіх злочинів в економіці та посідають третє місце по прибутковості після наркобізнесу і торгівлі зброєю [6, 21–22].

Організована злочинність у фінансово-кредитних відносинах проявляється в різних кримінальних формах:

- у криміналізації банківської справи;
- у системі грошових розрахунків, насамперед у сфері несанкціонованого переведення безготівкових коштів у готівку;
- у збільшенні обсягів фальшивомонетництва, що включає в обіг не тільки фальшиві грошові кошти, а й фальшиві цінні папери, банківські документи (за даними експертів, у країнах Західної Європи по фальшивим авізо та розрахунковим чекам за останні кілька років отримано понад 1 млрд дол. США, причому з обігу вилучається не більше 10 % фальшивок) тощо [8, 82].

Масовий характер у фінансово-кредитній сфері почали набувати такі види кримінального підприємництва, як:

- розкрадання коштів по підроблених платіжних документах;

- незаконне одержання і нецільове використання пільгових кредитів;
- переведення капіталів у сферу тіньової економіки та закордонні банки (особливо в ті, що розташовані в офшорних фінансових центрах);
- валютні спекуляції на біржі;
- “відмивання” кримінально отриманих прибутків і т. ін.

Крім цього, у цій сфері мають місце і розкрадання грошових коштів з використанням комп’ютерних систем. Це пов’язано із здійсненням операцій з появи сум грошових коштів, що фактично на певний рахунок не зараховувалися, або операцій із нарахування відсотків на незаконно зараховані суми грошових коштів. Також здійснюється нарахування надлишкових грошових коштів на рахунках при автоматичному перерахунку гривневих залишків за рахунок попереднього збільшення залишкових сум грошових коштів.

У деяких випадках у ФКУ існує недостатньо ефективна система контролю, а також допускаються істотні порушення, що створюють основу для проведення незаконних операцій.

Криміналізація фінансово-кредитної сфери має особливу небезпеку, оскільки вона дестабілізує грошово-кредитну систему, підпорядковуючи своєму впливу ключові сегменти ринку, формуючи фінансову базу для вродання організованої злочинності в різні органи державної влади за допомогою корупції та хабарництва. *Вона проявляється в різних формах, наприклад:*

- зрощування кримінального капіталу з банківським;
- розкрадання коштів ФКУ за допомогою різних шахрайських операцій;
- використання таких установ у незаконних операціях представниками різних органів державної влади;
- відмивання “брудних” коштів через банківські операції [9, 65–70].

Розкрадання та шахрайські операції здійснюються з використанням найбільш уразливих у даний момент сторін діяльності ФКУ. Досвід боротьби з такими злочинами свідчить, що потрібен певний час для створення цілого комплексу спеціальних, різноманітних за змістом заходів, достатніх для ефективної протидії проникненню ОГ і ЗО до фінансово-кредитної сфери.

Так, можна підкреслити, що на поширення протиправних проявів ОГ і ЗО у фінансово-кредитній системі впливають такі чинники:

- відсутність належного контролю за діяльністю комерційних банків з боку наглядових та контролюючих органів;
- неналежний контроль з боку банків за додержанням кредитних угод та надходженням грошових коштів до бюджетів усіх рівнів;
- відсутність механізму регулювання грошових потоків готівки та їх використання для підвищення обсягів виробництва у державі, а також її вилучення з тіньового обігу шляхом інкасації;
- протиріччя в законодавстві, які сприяють скоєнню злочинів та потребують врегулювання [11, 15].

Базуючись на викладеному, можна класифікувати злочини, що скоюються у фінансово-кредитній сфері та здійснюють вплив на правовідносини у державі. Так, у науковій літературі класифікації таких видів злочинів приділяється підвищена увага. Існує багато класифікацій економічних злочинів, основним критерієм поділу яких є законодавча основа (за найменуванням відповідних статей Кримінального кодексу України), за видом об’єкта посягання та іншими критеріями (видом діяльності, сектором економіки, системою господарювання тощо). Необхідно також зазначити, що більшість учених-дослідників при проведенні кримінологічної класифікації економічних злочинів виокремлюють вид злочинності у фінансово-кредитній сфері, а саме злочини:

- що посягають на фінансову систему;
- у сфері фінансових відносин;
- проти прав та законних інтересів кредиторів;
- проти порядку обігу грошових коштів, цінних паперів та інших грошових документів [6, 21, 22].

Класифікація злочинів у ФКУ за окремими видами дає можливість також систематизувати заходи протидії зазначеним злочинам. Майже всі автори доходять висновку, що необхідно виокремити три напрями профілактичної роботи:

- загальна профілактика (виявлення та усунення криміногенних факторів, що зумовлюють злочини у ФКУ);
- спеціальна профілактика (виявлення та недопущення злочинів у ФКУ, скоєння яких готується);
- індивідуальна профілактика (встановлення осіб, від яких з високим ступенем вірогідності можна очікувати скоєння злочинів у ФКУ та вжиття до них заходів виховного характеру) [8, 86].

Скоєння конкретного злочину у ФКУ в кожному окремому випадку визначається специфічною тією чи іншою фінансовою операцією, з використанням якої здійснюються злочинні дії. Тому, як зазначає російський науковець В. Д. Ларічев, класифікація злочинів у фінансово-кредитній сфері пов'язана з використанням ОГ і ЗО таких механізмів:

- готівкових та безготівкових розрахункових операцій: а) операцій з відкриття рахунків; б) розрахунки платіжними дорученнями, в) розрахунки з використанням вимог-доручень; г) розрахунки з використанням акредитивів; д) міжбанківські розрахунки; е) операцій з ведення рахунків з використанням меморіальних ордерів;
- валютних операцій: а) операцій по обміну валюти; б) ввезення та вивезення валютних цінностей; в) роздрібна торгівля та надання послуг за іноземну валюту; г) здійснення валютних операцій за зовнішньоторговельними угодами;
- кредитних операцій: активних та пасивних;
- функціонування ринку цінних паперів.

Підтримуючи наведену класифікацію, М. П. Яблоков додає до зазначених злочинів ще й банківські, які скоєно з використанням електронно-обчислювальних машин та комп'ютерних мереж, а також — розкрадання грошових коштів з використанням пластикових платіжних карток [8, 71].

Поступова переорієнтація спецпідрозділів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, інших правоохоронних органів на викриття та знешкодження саме організованих її форм, розкриття та розслідування найнебезпечніших злочинів, що скоюються ОГ і ЗО у фінансово-кредитній сфері, є вимогою сучасності та потребує відповідного реагування з боку держави.

Результативність боротьби з цими злочинами та правопорушеннями має оцінюватися передусім з точки зору ступеня суспільної небезпеки розкритих та розслідуваних злочинів або виявлених правопорушень (зрозуміло, з обов'язковим урахуванням своєчасності їх виявлення та розкриття, а в необхідних випадках — і запобігання), службового становища притягнутих до встановленої чинним законодавством відповідальності осіб (для боротьби з корупцією), відшкодування заподіяних злочинною діяльністю збитків та, врешті-решт, результатів судового розгляду як єдиного критерію законності та обґрунтованості притягнення винних до відповідальності.

Водночас слід зазначити, що на ефективність боротьби з організованими формами злочинності та корупцією негативно впливає і певна недосконалість чинного законодавства.

Так, існують певні розбіжності у підході щодо визначення поняття “злочинна організація”, відмежування злочинів, що скоюються в їх складі, від злочинів, скоєних у складі звичайних злочинних груп з тим або іншим ступенем організованості (наприклад, бандитизму).

Слід зазначити, що розробка нових законодавчих актів щодо питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією має здійснюватися одночасно з внесенням змін до інших законів, що регламентують як порядок проведення оперативного-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, так і основних засад функціонування державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю і корупцією.

Це дасть змогу не тільки чітко визначити коло правоохоронних та інших державних органів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю і корупцією, їх права та обов'язки, а й уникнути зайвого дублювання та паралелізму в їх роботі [11, 17].

Кримінальний кодекс України (далі — КК) є додатковою гарантією діяльності держави у сфері правового регулювання економічних відносин і захисту конституційних прав осіб, які займаються господарською діяльністю, та засобом сприяння стабілізації національної економіки.

При цьому треба мати на увазі, що господарська діяльність — це діяльність фізичних і юридичних осіб, пов'язана з виробництвом чи реалізацією продукції (товарів), виконанням робіт чи наданням послуг з метою одержання прибутку (комерційна господарська діяльність) або без такої мети (некомерційна господарська діяльність).

Підприємницька діяльність є одним із видів господарської діяльності, обов'язкові ознаки якої — безпосередність, систематичність її здійснення з метою отримання прибутку.

Частиною 1 ст. 202 КК передбачено кримінальну відповідальність за такі порушення порядку зайняття господарською діяльністю:

- а) без державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності такої діяльності, що містить ознаки підприємницької та яка підлягає ліцензуванню;
- б) без одержання ліцензії видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до законодавства;

в) видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, з порушенням умов останнього.

Відповідальність за ці діяння настає за умови, якщо від них отримано дохід у великих розмірах [12, 27].

Здійснення фізичною особою, не зареєстрованою як суб'єкт підприємництва, чи зареєстрованими юридичними особами та суб'єктами підприємництва — фізичними особами діяльності, що містить ознаки підприємницької та яка підлягає ліцензуванню, або здійснення без ліцензії видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, за умови, що отриманий дохід не становить великого розміру, складу злочину, передбаченого ст. 202 КК, не утворює, а є адміністративним правопорушенням, передбаченим відповідно до ст. 164 чи ст. 160, 160–2, 164–3, 177–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Доцільним є запровадження механізму забезпечення розробки і прийняття обґрунтованих нормативно-правових актів економічного спрямування, який повинен включати, зокрема, такі елементи: економічне обґрунтування, кримінологічний аналіз і прогноз, комплексну правову експертизу, аналіз можливих негативних наслідків реалізації цих нормативно-правових актів і умов блокування таких наслідків, внесення доповнень, поправок тощо [10, 11]. У зв'язку з цим, як і раніше, актуальним є прийняття Верховною Радою України Закону “Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів”.

З метою забезпечення ефективної протидії злочинам у сфері господарської діяльності кримінально-правовими заходами необхідно привести відповідні положення кримінального законодавства у відповідність з приписами цивільного, господарського, фінансового та адміністративного законодавства.

Потребують оптимізації санкції розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України. При цьому доцільним є більш широке застосування майнових покарань за скоєння злочинів у сфері господарської діяльності.

Невідкладним є встановлення грошового критерію визначення матеріальної шкоди, що заподіяна злочинами, в тому числі у сфері господарської діяльності. Існуючий критерій у вигляді неоподаткованого мінімуму доходів громадян, розмір якого постійно зростає та є різним щодо

диспозицій та санкцій статей Кримінального кодексу України, робить неможливим ефективну кримінально-правову охорону господарських відносин від злочинних посягань [14, 102].

З урахуванням рекомендацій правоохоронних органів доцільним є визначення пріоритетних напрямів для тематики наукових досліджень з питань запобігання злочинам у сфері господарської діяльності, здійснення прогнозування і моделювання основних тенденцій у динаміці цих злочинів.

Література

1. Конституція України // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // ВВР України. — 2001. — № 25.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Каннон, А. С. К., 2002. — 1104 с.
4. Рекомендації науково-практичної конференції “Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності” (Харків, 5–6 жовтня 2005 р.). — Х., 2005. — 15 с.
5. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України: Монографія / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфименко, П. І. Гайдуцький, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. І. Мярковський, М. С. Вертузаєв, В. А. Копилов, О. М. Юрченко та ін. — К.: НДФІ, 2004. — 712 с.
6. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. — К.: Юрид. практика, 2003. — 658 с.
7. Литвак О. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. — К., 2000. — 280 с.
8. Курс кримінології. Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. / За заг. ред. О. М. Джузи. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 82.
9. Бутузов В. М., Юрченко О. М. Питання “відмивання” коштів з використанням позабанківських електронних платіжних систем // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): Наук.-практ. журн. — 2004. — № 10. — 137.
10. Вісник Верховного Суду України. — 1998. — № 4. — 112 с.
11. Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 6. — 116 с.
12. Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1. — 118 с.
13. Закон України “Про судоустрій України” № 3018-III від 7 лютого 2002 р.
14. Законодавче забезпечення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: 36. нормативно-правових актів / Упоряд.: І. В. Сервецький, О. М. Юрченко. — К.: НАВСУ, 2000. — 268 с.

Висвітлена проблема характеризується своєю актуальністю та нагальністю її вирішення. Тема відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності дуже болюча і потребує вдосконалення законодавства, що регулює саме цю галузь. Діяльність із запобігання злочинним проявам у сфері господарської діяльності в сучасних умовах доцільно зосередити на вдосконаленні та застосуванні регуляторного законодавства та повному відшкодуванні заподіяних збитків.

Нагальною також є потреба активізувати наукові дослідження проблем відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності та запобігання їм, спрямувати ці дослідження на пошук шляхів вдосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності.

Освещенная проблема характеризуется своей актуальностью и неотложностью ее решения. Тема ответственности за преступления в сфере хозяйственной деятельности очень болезненная и нуждается в совершенствовании законодательства, которое регулирует именно эту отрасль. Действия по предотвращению преступных проявлений в сфере хозяйственной деятельности в современных условиях целесообразно сосредоточить на совершенствовании и применении регуляторного законодательства и полном возмещении нанесенных убытков.

Неотложной также является потребность активизировать научные исследования проблем ответственности за преступления в сфере хозяйственной деятельности и их предотвращение, направить эти исследования на поиск путей совершенствования действующего законодательства о криминальной ответственности за преступления в сфере хозяйственной деятельности.

The lighted up problem is characterized the actuality and urgency of its decision. A theme of responsibility is for crimes in the field of economic activity, very sickly and needs perfection of legislation which regulates this industry exactly. Activity from prevention of criminal displays in the field of economic activity in modern terms it is expedient to concentrate on perfection and application of regulator legislation and complete reimbursement of the caused losses.

And also, urgent is a necessity to activate scientific researches of problems of responsibility for crimes in the field of economic activity and prevention to them, to point these researches at the search of ways of perfection of current legislation about criminal responsibility for crimes in the field of economic activity.

Надійшла 11 листопада 2010 р.